

Юрченко Л.І., д.філос.наук, проф. (НУ ЦЗУ, м.Харків)

Міносян А. С., к.істор.наук, проф. (ХДУХТ, м.Харків)

ФІЛОСОФІЯ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОСТІ ТОТАЛІТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідники суспільного явища насильства відзначають, що у ХХ столітті людство зіткнулося з його небувалою ескалацією. Світова війна, геноцид, Голокост, тероризм, терор – всі ці специфічні форми насильства не просто торкнулися України, але й стали невід’ємною частиною її історії та культури. Насильство проникло в усі сфери життя і перетворилося на універсальний засіб вирішення конфліктів.

Однак, не сам по собі «вибух» насильства визначає специфіку сучасності. Ми можемо побачити подібні сплески насильства впродовж всієї історії людства. Але сьогодні слід відзначити той факт, що насильство почало маркуватися як проблема соціально-філософського дискурсу. Постає потужна філософська традиція рефлексії даного феномену, що вплинула на загальну думку суспільства та змінила ставлення до насильства. Про це свідчить, зокрема, виникнення рухів, що закликають до ненасильства, численні державні та міжнародні програми з попередження насильства, інтерес до проблеми насильства в сім’ї і ін.

Огляд історично сформованих підходів до вивчення феномену насильства дозволяє чітко виокремити два з них: етологічний та антропологічний, які набули найбільшого поширення у філософсько-антропологічному дискурсі про насильство.

В науковому дискурсі про насильство, найбільш значущі акценти виявляють зв’язок ідентичності та агресії, залишаються недостатньо висвітленими і становлять особливий інтерес для філософської антропології насильства. Дані дослідження розкривають механізм трансформації інстинкту агресії в міжособовий зв’язок; демонструють кореляцію складності соціальних відносин та рівня агресивності; дозволяють звернутися до розгляду антропологічних і культуротворчих аспектів насильства [1].

Теорія Р. Жірара демонструє, яким чином загроза насильства призвела до появи сучасного цивілізованого порядку. Всередині теорії Р. Жірара функції ритуалу в житті громади ідентичні тим, які ритуал виконує у тварин: зниження рівня насильства та створення спільноти. У цьому випадку суспільство є структурою, що утворилася навколо фігури сакральної жертви і яка вдається до ритуалу для попередження можливої ескалації насильства у виникаючих конфліктах. Відповідно до цієї гіпотези, істинна суть християнського вчення була реінтерпретована в Середньовіччя як прямопротилежне вчення, домігантою якого знову стало жертвопринесення.

Римська репрезентація насильства також зберігає певну неоднозначність внаслідок радикальних трансформацій, пов'язаних з поширенням християнського вчення. Рання християнська репрезентація насильства ґрунтувалася на підтримці низького соціального статусу насильства, внаслідок зміни режимів нарації. Однак до XI-XII століття ситуація змінюється, і в середньовічних богословських трактатах Фоми Аквінського, Бернара Клервоського, Ансельма Кентерберійського та ін. знаходить своє відображення феномен «Папської революції», що знаменує поворот до античних легітимаций насильства через реанімацію Римського права: воно проникає в богослов'я і призводить до реалізації таких проєктів, як Хрестові походи та Інквізиція.

У жорстокості відбувається зміна горизонтального напрямку, характерного для агресії (конкурентна боротьба) на вертикальну (ієрархія): з'являються жертва і злочинець, які пов'язані асиметричними відносинами. Феномен агресії отримує своє вираження як глосопоезис, що веде від раціональних операцій тлумачення до чистого тілесного переживання.

Комплексне дослідження антропологічного виміру насильства постало в рамках філософсько-антропологічного підходу до даного феномену. Аналітика символічної сфери, що залучає суспільний дискурс, ставить два великі завдання: яким чином відбувається означення насильства, і як це означення функціонує в ЗМІ. Це обумовлено тим, що суспільний дискурс є найпершою репрезентацією насильства, і, отже «риторика насильства», яка називає «насильством» одні типи поведінки та події і ігнорує інші, тим самим конструює об'єкти і суб'єкти насильства, а, отже, і насильство як соціальний факт.

В історії виділяються різні типи дискурсивних репрезентацій насильства, що охоплюють часовий відрізок від античності до Нового часу. У ході їх аналізу можна визначити специфічні риси, притаманні кожній з цих епох, і показаний їх вплив на формування сучасного соціуму.

Дослідження феномену насильства показали, що це складний, багатоаспектний феномен. Він став предметом вивчення в різних дискурсах, як наприклад соціологічному, психологічному, правовому, політологічному і ін., де позиціонується насильство безпосереднім об'єктом дослідження, а не трактується як вторинний феномен, що є результатом збою тієї чи іншої системи (обміну дарами, інститутів політичної влади, несвідомого) [1]. Кожну із моделей насильства можна застосовувати як своєрідний інструментарій в ході аналізу тих чи інших реальних подій, їхніх причин та передбачування наслідків.

Феномен насильства, досліджуваний як предмет філософської рефлексії, не може бути розглянутий окремо від проблеми філософії. Більше того, поряд із спробами обґрунтування альтернативних підходів до репрезентації соціальних катаклізмів, проблема насильства виходить на перший план.

Генеологія поняття «насилля» дозволила виявити ряд соціо-історичних репрезентацій насильства; осмислити його філософсько-антропологічний вимір та дискурсивні репрезентації на прикладі подій історичних репресій; виявити та описати підходи до вивчення насильства і простежити філософську рефлексію цього феномену.

Дослідження історичної трансформації поняття «насилство» виявило основні типи дискурсивних репрезентацій насильства в радянській культурі першої половини ХХ ст; У філософському дискурсі виокремлюється три основних підходи до вивчення феномену насильства: соціологічний, психологічний і етологічний. Стверджується, що в рамках цих підходів відбувається акцентування на етичному аспекті насильства, що призводить до зсуву від об'єкта дослідження до його соціально сконструйованої репрезентації. Таким чином, антропологічні засади етики, які суттєво пов'язані із феноменом насильства, всередині даних підходів залишаються невизначеними.

Саме цим обумовлюється необхідність аналізу прикладного застосування та подальшої розробки філософії насильства, яка

дозволила б осмислити філософсько-антропологічні аспекти цього феномену в подіях радянських репресій СРСР.

Трагедія колективізації вимірювалася мільйонами людських доль. Але серед сучасних істориків у трактуванні цього питання однакості немає. Багатоплановість причин цієї жахливої катастрофи привела до різних думок. Одні вчені вважають, що голодомор був спричинений українським націоналізмом, інші враховують дію національно-політичних чинників, але беззаперечним є той факт, що голод був штучно організований. Французький дослідник Ален Безансон наголошує, що саме ретельна організація екзекуції надала українському голодному терору характер геноциду [2].

В даній роботі до уваги береться феномен насильства в ході аналізу дискурсивних репрезентацій антропологічних практик. Прикладом таких дискурсивних практик є комуністичні репресії 30-50 років ХХ ст.; осмислення антропологічних аспектів насильства, пов'язане з переорієнтуванням агресивних дій і процесом ритуалізації, що виникає на їх основі. Прикладною базою дослідження послужили також історичні події українського голодомору 1932-33 років.

Своєрідна спецгрупа з надзвичайними повноваженнями на чолі з керівником Молотовим приїхала в Україну, створюючи атмосферу страху, спонукала масові репресії [2]. Національна українська трагедія розгорталась за спланованим сценарієм – через жорсткі постанови, телеграми, директиви. У них можна диктуються розпорядження: «...в большевистском порядке организуйте победу»; «Саботирующих хлебозаготовки, допустивших утайку и разворовывание хлеба и не давшие нужных результатов – организаторов саботажа, произвести изъятие этих элементов, организовать в ускоренном порядке суд, а приговор суда и его исполнение опубликовать в прессе»; «Кладовщиков, счетоводов и т.п. немедленно арестовать и привлечь к суду...» [3, С.210].

Християнська етика розмежовує поняття зла, гріха та ворога, з одного боку, і злої, грішної та ворожої людини – з іншого. Християнин поборює все зле, грішне та вороже діло, але не поборює, а любить злу, грішну та ворожу людину. З любові до неї як до божого створіння християнин поборює зло і дбає, щоб вона не чинила злого, грішного та ворожого діла. Тому любов до ворогів не виключає

самооборони перед злом. «Моя сила виявляється в моїй немочі» (апостол Павло II Кор.12.9).

Людина покликана у житті бути носієм цінностей: релігійних, інтелектуальних, моральних, естетичних. Радянські репресії zdeформували ці цінності, визначаючи первинним матеріальне і відданість ідеям марксизму-ленінізму, в ім'я яких можна навіть знищувати мільйони невинних людей. Репресії порушили гідність особи. Етимологія слова «гідність» - «год-ність» - носити у собі Бога. Гідність є джерелом усіх моральних принципів. Гідність людини – це трансцендентна характеристика людей. Гідність є нормою, за якою оцінюється відповідність усіх форм поведінки людини. Терор став реалізацією деонтономізму за яким критерієм і джерелом моральності є наказ відповідного авторитету. Репресії спричинили неправильні порядки діяння людської волі, коли страх або насильство надмірно діяли на тіло, почуття, а вони – на волю і розум. Люди потрапляли у стан зовнішньої неволі, із якої можливо вийти тільки тоді, коли повністю зникає страх, чи насильство. У радянські часи страх як засіб репресій і терору тривав досить довго [4].

Ретроспективні дослідження подій комуністичних репресій сприяють глибшому розумінню філософської проблематики феномену насильства. Результати дослідження дозволяють осмислити даний феномен як джерело антикультури. Отримані результати складають основу для подальших рефлексій над феноменом насильства.

Література.

1. Галёна Е.А. Теория насилия: от агрессии к жестокости (или почему любое определение насилия обречено на неполноту) // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Теорія культури і філософія науки. № 860, 2009. С. 105-112.
2. Жабровець І.В., Голомба І.Ф. Трагічні наслідки голодомору 1932 – 1933 років на Білоцерківщині / Голодомор 1932 – 1933 років як величезна трагедія українського народу. К. МАУП, 2003. С.197 – 208.
3. Стахорська Л.С. Голодомор очима сучасників ... С.209 – 211.
4. Огірко О.В. Духовно-моральні наслідки голодомору в Україні... С.146 – 150.